

Шашаева Малика Аuezханқызының

«XX ғасырдың 20-30-шы жылдарындағы Қазақстандағы кеңестік қоғамның әлеуметтік-мәдени трансформациясы және әйелдердің жағдайы»

«8D02206-Тарих» білім беру бағдарламасы бойынша философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін дайындалған докторлық диссертациясының
АНДАТПАСЫ

Зерттеу жұмысының жалпы сипаттамасы. Диссертация XX ғасырдың 20-30-шы жылдарындағы Кеңестік Қазақстанның әлеуметтік-мәдени трансформациясы, оның әйелдердің жағдайына ықпалы тарихи тұрғыдан талдауға арналған. Зерттеуде Кеңестік биліктің жүргізген реформалары нәтижесіндегі қоғамның әлеуметтік-мәдени трансформациясы, оның қазақ қоғамы мен тұрмысындағы әйелдер орны мен ролінің өзгерісіне ықпалы, атап айтқанда қазақ әйелдерінің теңдігі мәселесі, қоғамға әлеуметтенуі, әлеуметтік-мәдени салалардағы қазақ әйелдерінің белсенділігі, еңбекке тартылуы мен еліміз басынан өткерген саяси тарихи құбылыстар кезеңіндегі әйелдер жағдайы жан-жақты талданып, сипатталады.

Зерттеу тақырыбының өзектілігі. Қазіргі мемлекеттік саясатта да «әйел мәселесіне» қатысты объективті баға беру, қоғамдық тұрмыстың барлық салаларында олардың тиімді әлеуметтенуі жөнінде тұжырымдамалар жасау үшін Қазақстандағы «әйел мәселесінің» тарихын сыни тұрғыдан ой елегінен өткізбей қазіргі жағдайда ғылыми тұрғыдан қабылдай алмаймыз. Бұл тұрғыдан алғанда, яғни Кеңестік мемлекеттің алғашқы онжылдықтарында, билікке келген большевиктік партияның әйелдердің эмансипациясын қарқынды түрде жүзеге асыруы барысында әйелдердің көбіне тұрмыстық ерекшелігін қазірге дейін анықтауда өзекті.

Тақырыптың ендігі бір өзектілігі, зерттеу «социалистік құрылыс» деп аталатын идеология мен практиканың қалыптасуының күрделі де өтпелі кезеңіндегі халықтың әйелдер тобының көңіл-күйін, мінез-құлық реакцияларын зерттеп қана қоймай, сонымен бірге өзгерген жаңа жағдайдағы адамның осы үрдіске саналы не бейсаналық ықпалын анықтауға мүмкіндік береді. Құндылықтар жөніндегі ескі мен жаңа өзара бәсекелестік түсінігін, әйелдердің билік тарапынан енгізілген директиваларды қаншалықты ұстанғанын және қайсысында «бейімделу және өмір сүру» тәжірибесі болғанын зерттеуге мүмкіндік береді.

Зерттеу пәні. XX ғасырдың 20-30-шы жылдарындағы Қазақстандағы Кеңестік қоғамның әлеуметтік-мәдени трансформациясы мен аталған кезеңдегі әйелдер жағдайының тарихы.

Зерттеудің мақсаты мен міндеттері. Жұмыстың басты мақсаты – XX ғасырдың 20-30-шы жылдарындағы Қазақстандағы Кеңестік қоғамның

әлеуметтік-мәдени трансформациясымен әйелдердің жағдайын зерттеу, тарихи тұрғыдан талдау жасау. Диссертациялық жұмыстың мақсатын жүзеге асыру барысында мынадай негізгі міндеттер қойылды:

- зерттеу бағытындағы қоғамның әлеуметтік-мәдени трансформациясының теориялық - методологиялық аспектілерін айқындау;

- шетелдік және отандық ғалымдар тарапынан жасалған тақырыпқа қатысты зерттеулерді талдап, салыстыра отырып, зерттеудің негізгі бағыттарындағы тарихнамалық зерттеулерді, заңдылықтарды, сабақтастықты анықтау және жүйелеу;

- XX ғасырдың 20-30 жж. Кеңестік Қазақстандағы әлеуметтік-мәдени өзгерістердің қазақ әйелдеріне ықпалын айқындау міндеті алға қойылды;

- қазақ әйелдерінің мәдениет саласындағы белсенділігі мен Кеңестік Қазақстанның ішкі саясатындағы әлеуметтік бағдарламалардың әйелдер жағдайына әсерін айқындау;

- кеңес өкіметінің саяси және экономикалық жаңғырулары кезіндегі: Жаңа экономикалық саясат, ұжымдастыру шаралары және олардың әйелдер жағдайына, оның ішінде әйелдердің қоғамға тартылуын зерделеу;

- елдегі ашаршылық, саяси қуғын-сүргіннің әйелдер тағдырына тигізген салдарының ауыртпалығын сараптау.

Зерттеу әдістері. Диссертацияның әдіснамалық негізіне қоғамдық құбылыстардың дамуы мен өзгеруін нақты зерттеуді талап ететін сыни және тарихилық қағида негізге алынды. XX ғасырдың 20-30 жылдарындағы кеңестік Қазақстандағы әлеуметтік-мәдени трансформация мен әйелдердің жағдайын зерттеу барысында ғылыми ізденістің жалпы даму-танымдық әдістерімен бірге тарих ғылымындағы объективтілік, жүйелілік, талдау, салыстырмалы тарихи-талдау, тарихи оқиғалардың дамуын хронологиямен қабыстыру және тағы басқа тәсілдері басшылыққа алынды.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы. Диссертациялық жұмыстың ғылыми жаңалығы алға қойылған міндеттердің өзектілігінен, тарихнамалық зерттеуден, деректік құжаттардың тың мәліметтерін яғни, бұрын ғылыми айналымға түспегендерін анықтай отырып, зерттеулерге деген жаңаша көзқарастар мен қорытындылар жасау қажеттілігінен туындайды. Нақтылай айтқанда, зерттеу жұмысында төмендегідей жаңалықтар бар:

- қоғамның әлеуметтік-мәдени трансформациясының теориялық - методологиялық негіздемесі жасалды. Бұл үшін зерттеудің әдіс-тәсілдері мен оның негізгі бағыттары нақтыланып, қазақ әйелдері мәселесінің тарихнамалық талдануы мен зерттеу жұмысының деректік негіздері алғаш рет кешенді зерттеу көзіне айналды;

- шетелдік және отандық ғалымдардың зерттеулеріндегі концепциялар салыстырмалы түрде талданып, зерттеудің негізгі бағыттарындағы тарихнамалық тенденциялар, заңдылықтар, сабақтастық анықталып жүйеленді;

- XX ғасырдың 20-30 жж. Кеңестік Қазақстандағы әлеуметтік-мәдени өзгерістердің қазақ әйелдеріне ықпалы айқындалды. Бұл үшін мерзімдік

баспасөздердегі қазақ әйелдері мәселесінің қоғамда жариялануы мен талдануы жүзеге асырылып, XX ғасырдың алғашқы ширегіндегі қазақ әйелдерінің мәдениет саласындағы белсенділігі және Кеңестік Қазақстанның ішкі саясатындағы әлеуметтік бағдарламалардың әйелдер жағдайына әсері деңгейі нақтыланды;

- кеңес өкіметінің саяси және экономикалық жаңғырулары кезіндегі әйелдер мәселесінің трансформациясындағы өзгерістер айқындалды. Бұл үшін Жаңа экономикалық саясат, ұжымдастыру мен ашаршылық кезіндегі әйелдер тағдыры, Қазақстандағы өнеркәсіптік ауыр жұмыстарға әйелдердің тартылуы және саяси қуғын-сүргіннің Қазақстандағы әйелдер тағдырына тигізген салдары қаншалықты қасіретті болғаны баяндалды.

Зерттеу жұмысының теориялық және қолданбалық маңызы. Зерттеу нәтижелерін Қазіргі заман тарихының әйелдер мәселесіне қатысты теориялық-методологиялық еңбек ретінде ғылыми зерттеулерде қолдануға болады. Диссертация материалдары деректердегі мағлұматтардың шынайылық дәрежесін, ғылыми танымдық маңызын анықтау мақсатында жүргізілді. Сол себепті алынған нәтижелер тарих мамандығын таңдаған студенттерге «Қазақстан тарихы» пәні бойынша дерек ретінде, «Қазақстан тарихының тарихнамасы» пәндерінен көмекші құрал бола алады. Сол сияқты зерттеуді тарих, әлеуметтану факультеттерінде студенттердің қолданбалық, өзіндік жұмыстарында қосалқы материал ретінде және арнайы курстарды оқытуда да пайдалануға болады.

Қорғауға ұсынылатын негізгі тұжырымдар. Тарихнамалық талдау барысында бізге дейінгі әйелдер мәселесінің зерттелу деңгейіне орай төмендегідей тұжырым жасауға болады:

1 Социализм идеясын қағидаға айналдыру барысында тарихи-партиялық, насихаттық форманың қарқынды үстемдігі академиялық тарих ғылымының дамуының тежелуіне әкеліп, XX ғасырдың 20-шы жылдарынан бастап 50-ші жылдарға дейінгі зерттеулерде тарихи фактілердің аздығы мен бірқатар маңызды тақырыптардың назардан тыс қалғандығы анықталды.

2 Жаңашыл үрдістегі саяси, мәдени идеяларды насихаттау бағытын берік ұстанған «Айқап», «Қазақ», «Ақ жол», «Сарықа» және т.б. газет-журналдарында Алаш өкілдерінің әйел мәселесін көтеруі әйелдер тарапынан қолдау тауып, Н.Құлжанова, А.Досжанова, А.Оразбаева, С.Есова, М.Бегалиева, Н.Арықова сынды белсенді әйелдер бастаған әйелдер қозғалысының пайда болуына әсер еткені тұжырымдалды.

3 Кеңес өкіметінің әйелдер теңсіздігін жою науқаны барысында қазақ халқының бұрыннан ұстанған әдет-ғұрыптары мен жөн-жоралғылары «ескінің қалдығы» деп жарияланып, дәстүрлі, қалыпты отбасы моделі коммунизмге жедел жеткізетін, «ыңғайлы», жаңа «кеңестік отбасы» мен «кеңестік адам» типтерімен алмастырылуы жоспарланғаны айқындалды.

4 Зерттеу барысында кеңес билігі тарапынан 1921 жылы өкімет бұйрығымен құрылған әйелдер бөліміне деген салғырт көзқарас ұстанғаны анықталды. Өкімет көмегінің жетіспеушілігіне (*бөлінген қаражаттың аздығы, сауатты мамандардың жетіспеуі*) қарамастан, әйелдер бөлімі

биліктен автономды түрде, еш қолдаусыз қойылған мәселелерді өздері шешіп, он жыл мерзімде ерікті қызмет атқарғандығы көрсетілді.

5 Архив деректерін талдау нәтижесінде, түрлі мемлекеттік мекемелердің, қоғамдық ұйымдардың және «Әйелдер бөлімі» (Женотдел) жұмысының сан түрлі қырларын көрсету арқылы сол замандағы (XX ғ. 20-30 жж.) қазақ әйелдерінің әлеуметтенуі, қоғамға, қоғамдық және мемлекеттік жұмыстарға тартылуы мәселесінің маңыздылығы анықталды.

6 «Әйелдерге теңдік сыйлау» саясаты аясында өкімет әйелдерді қоғамға араластырып, мамандық алуына мүмкіндік берсе де, оларды тұрмыстық міндеттерінен босата алмай, керісінше, қызметтегі жоспарды асыра орындайтын еңбекқор жұмысшы мен қамқор ана ролдерін бірге алып жүретін «жұмысшы ана» идеалын насихаттап, экономикалық дағдарыс уақытында әйелдердің тұрмыстағы жүктемесін одан әрі ұлғайта түскендігі тұжырымдалды.

7 Зерттеу жұмысында кеңес билігінің салғырт саясатының салдарынан уақыты шектелмеген ауыр, қара жұмыстарға жасөспірімдер мен әйелдерді тартудың, онымен қоса индустрияландыру кезеңінде еңбекпен түзету лагерлерінің тұтқын әйелдерін тегін еңбек күші ретінде пайдаланудың өтеуі әйел жағдайының аса ауыр болғандығымен: денсаулығына тигізген кері әсері, азық-түлік пен қаржы тапшылығы, ауруханалардың жетіспеушілігі, тұрмыстық жағдайдың төмендігімен көрініс тапты.

8 1934 жылы КСРО Орталық Атқару Комитеті «Мемлекеттік қылмыс жасау туралы» ережесіне «Отанын сатқандарының отбасы мүшелері» туралы қосымшаны енгізуімен қоғамдағы отбасының рөлі мен құндылығының жойылуына, туыстық байланыстардың үзілуіне, отбасы мүшелерінің тұлғалық маңыздылығын жоғалтуына әкеліп, кеңес билігінің «әйел мәселесіне» деген бір-біріне кереғар саясат жүргізгені нақтыланды.

9 Еңбекпен түзету лагерьлер жүйесінің құрылуы мен жаппай ату шаралары революциялық радикализмнің ең жоғарғы түрі зорлық – зомбылық пен қуғын-сүргін, күштеп ұжымдастыру жолдарымен халықты бақылауда ұстау нәтижесінде зорлық-зомбылықтың біртіндеп кеңестік қоғамның қалыпты дүниетанымына айналғандығын дәлелдейді.

10 Кәсіби мамандар ескі жүйенің өкілдері ретінде қудалануы есебінен жаңа билік басына келген ұраншыл, мансапқор, ешқандай басқару тәжірибесі жоқ кездейсоқ адамдардың ойлап тапқан реформалық тәжірибелерінің сәтсіз нәтижелерімен күресу уақытында әйелдер жағдайының толықтай назардан тыс қалып, олардың бейнесі көбіне көлеңкеде қалғандығы анықталды.

Зерттеу жұмысының сыннан өтуі. Диссертациялық зерттеу жұмысы Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтында орындалды. Зерттеу жұмысының ғылыми мәселелері, мазмұны мен нәтижелері республикалық және шетелдік ғылыми басылымдарда жарияланды. Диссертациялық зерттеудің негізгі тұжырымдары мен нәтижелері 8 мақала негізінде жарық көрді:

ҚР БҒМ БҒСБК бекіткен ғылыми журналдарда 4 мақала, 1 мақала Халықаралық Scopus базасына енген Cite Score бойынша көрсеткіші 1.1, квартилі Q1, 89 процентиліне ие «Былые Годы» журналында жарыққа шықты.

Диссертация тақырыбына сәйкес «Қоғамдық қор мүшелерінің «әйел теңдігі» мәселесін көтеруі» атты мақала: «Қазақстандағы 1920 - 1930 жылдардағы қоғамдық негізде ағартушылық қызмет атқарған ұйымдардың тарихы» деп аталатын ұжымдық монографияның бір параграфы ретінде баспадан жарық көрді.

Түркия, Измир қаласында өткен «Tarih Sahnesinde Türk Dünyası Kadını Uluslararası Sempozyumu» халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция жинағына «XIX-XX. Yüzyıllardaki Kazak Basınında “Kadın Eşitliği” Meselesi» баяндама материалы енді.

«2nd International turkic and world women's studies congress» атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияда «XX ғасырдың 20-шы жылдарындағы қазақ халқының неке институттарының трансформациясы мен әйелдердің жағдайы» тақырыбында баяндама оқылды.

Зерттеу жұмысының құрылымы. Диссертациялық зерттеу жұмысының құрылымы белгілеулер мен қысқартулардан, кіріспеден және үш тараудан тұрады. Сонымен қатар, жұмыста қорытынды бөлім мен пайдаланылған әдебиеттер тізімі және қосымшалар қамтылады.